

Sömürge Yönetimi

Cezayir'de Fransız İdaresi (1830-1962)

Şinasi Sönmez

2. Baskı

Şinasi SÖNMEZ

SÖMÜRGE YÖNETİMİ CEZAYİR'DE FRANSIZ İDARESİ (1830-1962)

ISBN 978-605-318-090-6

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2015, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları

Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

1. Baskı: Mart 2015, Ankara

2. Baskı: Aralık 2015, Ankara

Yayın-Proje: Didem Kestek

Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek

Kapak Tasarımı: Yılmaz Yücel

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd.Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara

0312 341 36 67

0535 292 34 31

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 25931

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

E-ileti: pegem@pegem.net

İnternet: www.pegem.net

ÖNSÖZ

Eski çağlardan beri çeşitli toplulukların istila ederek yönettiği Cezayir, Emeliler döneminde uğradığı Arap akınlarından itibaren ülkenin kadim halkı Berberilerle birlikte Arapların taşıdığı din, dil ve kültürün etkisiyle Arap toprakları arasında sayılmıştır. Araplardan önce ve sonrasında Akdeniz ve çevresinde hüküm süren güçlü devletlerin istilaları ve etkisinden 1962 yılına kadar kurtulamayan Cezayir halkı, 1954 yılında Fransa'ya karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesini aralarından yüzbinlercesini kurban vererek kazanmıştır.

Yaklaşık 130 yıl Cezayir'e hükmeden Fransa, ülke topraklarını bir sömürge yönetimi kurarak idare etmiştir. İşgalden evvel Osmanlı egemenliğinde bir devlet oluşturacak askerî ve siyasal yapıdan yoksun olan ülkede bulunan zayıf aşiret güçleri, Osmanlı Devleti çekildikten sonra, Fransız ordusuna direnç gösteremedi. Yeni yönetimle ihç bir ortak bağı bulunmayan Cezayir halkı, Fransız hâkimiyetini, çıkarlarını gözetken küçük toplulukların dışında hiçbir zaman kabullenmedi. İşgalin başından itibaren bu reddin getireceği direncin farkında olan Fransız idarecileri vatandaşlık ve onun hukuku konusunda ikili bir idare anlayışı benimsedi. Uzun yıllar sürecek bir çabanın sonunda kendine bağlı bir topluluk oluşturarak, bu topluluğun ihtiyaçlarına göre bir idare biçimi kurdu. Fransa'da mevcut idari yapının benzerini Cezayir'de oluşturduğu Fransız topluğu için uyguladı. Onlar sömürge toprağında yaşayan Fransız vatandaşlarıydı.

Ülkenin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Cezayirliileri ise kurduğu askerî yönetimle, ülkeye getirilen göçmenlerin her alanda gelişmesine ve Fransızlaşmasına katkı sağlayacak bir anlayışla yönetti. Bu çalışmada, Fransa'nın Cezayir halkına karşı izlediği sömürge siyasetinin Müslüman, Arap, Yerli adlandırmalarıyla nasıl uygulandığını örnekleriyle anlatılmıştır.

KISALTMALAR VE TERİMLER

Ağa:	Cezayir'de güç sahibi, kaidin bir üssü olan kişilik.
ALN:	Armée de Libération National (Ulusal Kurtuluş Ordusu)
ANP:	Armée National Populaire (Ulusal Halk Ordusu)
Arsh:	Kabile, Bir çevrede bulunan yerli cemaat ve sahip olduğu ortak arazi.
AUMA:	Association des Ūlema Musulmans Algériens (Cezayir Müslüman Ulemalar Birliği)
Başaga:	Ağanın bir üst mevkisi
Caid:	Fransız idaresi tarafından atanan kabile şefi.
CCE:	Comite de Coordination et 'Execution (Düzenleme ve Uygulama Koordinasyonu)
Cemaat:	Topluluk.
CFTC:	Confédération Française des Travailleur Cherétiens (Fransız Hıristiyan İşçiler Konfederasyonu)
CGT:	Conféddération Général du Travail (Genel Çalışma Konfederasyonu)
CNRA:	Conseil National de la Révolution Algérienne (Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi)
CRUA:	Comité Révolutionnaire d'Unité et d'Action (Devrim ve Eylem Birimi Komitesi)
CSP:	Comité de Salut Public (Halkın Selameti Komitesi)
DRS:	Direction de Renseignements et de la Sécurité Nationale (Milli Güvenlik ve İstihbarat Müdürlüğü)
Duar:	Cezayir'de Fransız idaresinin Müslümanlar için kurduğu yerleşim yeri (köy).
ENA:	Etoile de Nord Africain (Kuzey Afrika Yıldızı)
Fellah:	Cezayir bağımsızlığından yana olan Müslümanlar. Arap köylüsü.
Fedai:	Milli Kurtuluş Cephesi'nin şehir gerillalarına verilen ad.
FFLN:	Fédération de France du FLN (FLN Fransa Siyasal Kanadı 1955-1962)
FLN:	Front de Libération National (Milli Kurtuluş Cephesi)

FMR:	Français Musulmans Rapatriés (İskân Edilmiş Müslüman Fransızlar)
FRCI:	Français Rapatriés de Confession Islamique (İslam İnanıcından olan Fransız Müslümanlar)
GMS:	Groupe Mobile Sécurité (Gezici Güvenlik Birimi)
GAD:	Groupe Autodefense (Yerleşim Yerlerinin Kendini Savunma Birimi)
Goum:	Kalabalık, bölük, aşiret çetesi, askerî seferler her aşiretin oluşturduğu silahlı bölük.
GPRA:	Gouvernement Provisoire de la République Algérienne (Cezayir Cumhuriyet Geçici Hükümeti 1958-1962)
Harka:	Fransız Ordusunda yerlilerden oluşan yardımcı birliklere verilen ad.
Harki:	Harka birliği askeri. 1962'den sonra Fransız ordusunda askerlik yapmış ve Fransa ile işbirliği yapmış Müslümanlar.
Kabyles:	Berberi bölgesinde yaşayanlar.
Katiba:	120 savaşıdan oluşan Cezayir Milli Kurtuluş Ordusu birliği.
Mağrib:	Batı Sahra, Cezayir, Fas, Libya, Moritanya, Tunus'u kaplayan Arap dünyası.
Mechta:	Küçük köy, mezra.
MDA:	Mouvement pour la Démocratie en Algérie (Cezayir Demokrasi Hareketi)
Murâbit:	Veli, kutsal kimse, evliya soyundan olan.
Mücahid:	Milli Kurtuluş Ordusu askeri.
MTLD:	Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques (Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi)
OAS:	Organisation de l'Armée Secrète (Gizli Ordu Teşkilatı)
OS:	Organisation Spéciale (Özel Birlik 1947-1954)
PCA:	Partie Communiste Algérien (Cezayir Komünist Partisi)
PCF:	Partie Communiste Français (Fransız Komünist Partisi)
Pieds-Noirs:	Kara ayaklılar, Cezayirli Fransızlara verilen ad. Araplar tarafından yabancılara verilen ad. Cezayirli Fransızların Cezayir'e aidiyetlerini belirtmek için kullandıkları sözcük.
PPA:	Partie du Peuple Algérien (Cezayirli Halkın Partisi 1937-1954)

- RONA:** Rapatriés d'Origine Nord-Africaine (Kuzey Afrika Kökenli Yerleşimciler)
- SONACOTRA:** Société Nationale de Construction de Logement pour les Travailleurs Algériens (Cezayirli İşçiler İçin Lojman Yapımı Milli Şirketi)
- SONATRACH:** Société Nationale pour la Recherche, La Production, le Transporte, la Transformation et la Commercialisation des Hydrocarbures (Hidrokarbon Tetkik, Üretim Nakliye ve Ticarileştirme Milli Şirketi)
- Tell:** Verimli topraklar bölgesi.
- UDMA:** Union Democratik du Manifeste Algérien (Cezayir Demokratik Manifesto Birliği)
- UGEMA:** Union Générales des Etudiants Musulmane Algériens(Cezayirli Müslüman Öğrenciler Birliği)
- UGTA:** Union Générale des Travailleurs Algériens (Cezayir İşçileri Genel Birliği)
- USRAF:** Union Pour le Salut et le Renouveau de l'Algérie Française (Cezayir Fransızlarının Yeniden Selameti İçin Birlik)
- WİLAYA:** Vilayet, Bir Albayın Sorumluluğunda Milli Kurtuluş Cephesi Yönetim Bölgesi. Altı Bölge Belirlenmişti

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Kısaltmalar ve Terimler	iv
İçindekiler.....	vii
Giriş.....	1

1 BÖLÜM: CEZAYİR'DE YAŞAYAN HALKLAR

1. Araplar ve Berberiler	7
2. Yahudiler.....	8
3. Kara Ayaklılar (Piers Noirs).....	11
3.1 Kolonların Fransadan Cezayir'e Gelişi İçin Yapılan Hazırlıklar	14

2. BÖLÜM CEZAYİR'DE YÖNETİM ANLAYIŞI

1. Fransa'nın Cezayir'de Nüfus Siyaseti.....	17
2. Arap Büroları	18
2. 1. Büroların Yerlileri İdare Yöntemi.....	20
3. Avrupalılar Yerliler Ayrımı.....	21
4. Arapların Oturduğu Yerlerde Mülkiyetinin Düzenlenmesine Dair Kanun	27
5. Orman Yangınlarını Önlemek İçin Alınan Kararlar	29
6. III. Napolyon Döneminde Cezayir'de Yönetim Anlayışı.....	31

3. BÖLÜM SÖMÜRGE YÖNETİMİ

1. Sömürge Yönetiminin Kurulması Ve Uygulamalar (1870-1930).....	37
2. Hükümet Konseyi ve Bütçe Oluşturulması.....	39
2.1. Asimilasyon Siyaseti	39

3. Arazinin Mülkiyetinin Değişimi ve Müslümanlara Etkisi	41
4. Fransa'nın Müslüman Nüfusa Uyguladığı Yerli Politikası	42
5. Mali Düzenlemeler	44
6. Sömürge Düzenine Karşı 1900-1930 Yılları Arasında Oluşan Tepkiler	45
7. Ekonomik Ve Sosyal Gelişmeler (1930-1950)	48
8. Müslüman Nüfus Açısından Ekonomik Ve Sosyal Gelişmeler	49
9. Fransa'nın Eğitim Politikası	52

4. BÖLÜM

CEZAYİR BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ KARŞISINDA FRANSIZ POLİTİKASI

1. Bağımsızlık Hareketi Öncesi Başlıca Gelişmeler	57
2. 1945 Sétif Olayları	60
3. 1945-1954 Arasında Cezayir'de Siyasal Gelişmeler	65
4. Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Başlaması: 1 Kasım 1954	67
5. Bağımsızlık Hareketi Karşısında Fransız Siyasal Ortamı	71
5.1. Solun Tutumu	77

5. BÖLÜM

CEZAYİR'DE ALINAN ASKERİ ÖNLEMLER

1. Gizli Ordu Teşkilatı (Oas- Organisation De L'armée Secrète)	81
2. Gizli Ordu Teşkilatının Liderleri	85
3. Harkalar	87
4. Gezici, Kır Korucusu Grupları	91
5. Evian Anlaşması ve Harkiler	94

6. BÖLÜM

EVİAN ANLAŞMASI VE FRANSA MECLİSİ

1. Fransa Meclisi'nde Evian Ateşkes Anlaşması'nın Yankıları	101
2. Bağımsızlık İçin Yapılan Halkoylaması ve Fransa Millet Meclisi'nde Yapılan Tartışmalar	106

7. BÖLÜM

FRANSIZ İDARESİYLE İŞ BİRLİĞİ YAPAN CEZAYİRLİ MÜSLÜMANLAR

1. İşbirliğinin Nedenleri.....	111
2. Fransa'ya Sığınan Cezayirlilerin Durumu	119
3. Fransız Yetkililerin Harkilerle İlgili Yazışmaları	122
4. Bourg-Lastique Kampı	125
5. Kamplarda Yaşam Koşulları Ve Karşılaşılan Zorluklar	127
6. Fransada Sosyal Bir Topluluk Olarak Harkiler.....	130
Sonuç.....	137
Olaylar ve Tarihleri.....	142
Kaynaklar.....	155

GİRİŞ

Fransa'nın Cezayir'i niçin işgal etmeye karar verdiği konusunda sadece bir neden ileri sürülmez. Görünen neden Cezayir Dayısı Hüseyin Bey'in, Fransız konsolosunun yüzüne yelpaze ile vurması, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının nedeni olarak, Avusturya veliaht prensinin bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesinden kaynaklandığı gerekçesi kadar doğru olabilir. Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik olarak sürekli güç kaybına uğraması sonucunda Akdeniz ve çevresinde bulunan topraklarla İngilizler ve Fransızlar ilgilendiler. İki ülkenin öteden beri aralarında sömürge topraklarında süregelen çekişmeleri ve buralara giden bütün yollarda devam etti. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe güç kazandığından Akdeniz'e inmek isteyen bir diğer ülke Rus İmparatorluğu'du. Onların da hedefinde çeşitli nedenlerle Akdeniz'de olma isteği vardı. Aslında o tarihlerde Danimarkalılar, İsveçliler, Amerikalılar donanmalarını Akdeniz'e göndermek istiyordu. İngilizler Ticaret gemilerini rahatsız ederek çıkarlarını tehdit etmesine, Fransızlar ses çıkarmadı. Gelişmeler karşısında İngilizler Rusya'nın Akdeniz'e girmelerine göz yumarak, Rus gemilerine limanlarından geçiş kolaylığı sağladılar¹. 1774 yılından itibaren Rus gemileri Akdeniz'de rahat dolaşabiliyordu. Öte yandan Rusya Küçük Kaynarca Antlaşması ile ticaret gemilerini Boğazlardan geçirme hakkını elde ederek, kendileri için Akdeniz'de donanma bulundurmalarını daha anlamlı hale getirdi. Üstelik belki bu yolla Rus Çarlarının hayali olan Ortodoks dünyasının merkezi Konstantinopolis'i tekrar geri alabilmenin yolu açılmış olurdu. Mora'da Yunanlıları kışkırtarak ayaklanmalarını sağlaması Akdeniz'de Rus varlığı için önemli bir adımdı. İngilizlerin kontrolünde olan Cebelitarık İspanyol saldırısına uğradıktan sonra, tekrar geri alınmasına rağmen, onlara İspanyolların ve Fransızların tehdidine karşı bir müttefik gerekiyordu.

1 Bkz. David, Abulafia; *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2012, s. 568.

Fransız Devrimi'nden sonra Napolyon Bonapart'ın başa geçmesiyle başlayan Napolyon savaşları bütün Akdeniz'i etkiledi. Napolyon idaresindeki Fransa, İngiltere ve Rusya'nın ortak düşmanı haline geldi. Akdeniz'in en batısında başlayan bu çekişme, Malta, Korsika, Toulon Limanı gibi önemli stratejik yerlerde sürdü. 1798 yılında Napolyon'un İngiltere ile savaşta olduğu gerekçesiyle Mısır'ı işgal etmesini; burada bir deniz üssü kurma isteğini İngilizler Hindistan yolu üzerinde oluşan bir tehdit olarak değerlendirdi. Bu endişe sebebiyle İngilizler Napolyon'u 1799'da Mısırdan çıkardılar. Bin sekiz yüzlü yılların başında üç ülke arasında devam eden çekişmelerden Osmanlılar en az zararla kurtulmak için iki ülke arasındaki çekişmeden yararlanmak istedi. Balkanlardan Kuzey Afrika'ya kadar fiilen hâkim olduğu yerler artık tehlike altındaydı. Sonuçta Rusların Akdeniz'de donanma bulundurması pek işine yaramadığından Akdeniz'de donanma fikrinden vazgeçti. Akdeniz yeniden İngiltere ve Fransa için ise en önemli rakabet alanı haline geldi.

İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki hesapları sonucunda gelişen olaylar, Osmanlının Arap coğrafyasındaki egemenliği tehdit etmeye başladı. İngilizlerin ve Fransızların bölgedeki faaliyeti sadece işgal ve saldırılarla sınırlı kalmamaya başladı. Bölgede Mısır, Cezayir gibi vilayetlerinde Osmanlıların bizzat atadığı vali ve beyler bu ülkelerle ve diğerleriyle devletin aleyhine sonuçlar doğurabilecek ticari anlaşmalar yapıyor, yaptıkları anlaşmalarda merkezin onayına gerek duymuyorlardı. İngiltere, Mısır Valiliğiyle Osmanlının onayını almaksızın anlaşmalar yaparak, önce buğday sonra pamuk ihtiyacını buradan karşılamaya başladı. 1792'den itibaren Fransa buğday ihtiyacını Cezayir'den karşılıyor, nakiller Fransız gemileriyle yapılıyordu. Fransa'nın Cezayir'de deniz ticareti üssü ve konsoloslugu bulunuyordu. Osmanlıyı temsil eden Cezayir Dayıları özellikle ticari anlaşmalarda bağımsız bir devlet gibi hareket ediyordu. Fransa, aldığı buğdayların parasını ve faizlerini uzun süreden beri ödemediğinden, Cezayir'in Yahudi tüccarları durumdan şikâyetçiydi. Fakat valilerin yaptığı anlaşmalardan doğan sorunların faturası Osmanlı Devleti'ne çıkıyordu. Fransa'nın Cezayir'i işgaline gerekçe hazırlayan nedenlerden biri olarak görünen tüccarların tahsili sorunu, Fransa'nın Cezayir kıyılarını abluka altına almasının yolunu açtı. Akdeniz'de ticaret gemilerini korumak bahanesiyle bulundurdıkları gemiler zayıf Osmanlı Donanmasını felakete sürükledi.

1827 yılında 12 İngiliz, 8 Rus, 7 Fransız gemisinden oluşan bir donanması ile yaklaşık 60 gemilik Osmanlı donanması ile karşılaştı. Osmanlı gemileri Müttefik donanmanın Navarin Körfezi'ne girmesine izin vermemesi üzerine savaşa tutuşular. Osmanlı gemilerinden bir kaç batmaktan kurtularak İskenderiye Limanı'na gitti. Geride kalanların hemen hemen hepsi müttefikler tarafından batırıldı. Savaştan donanma ağır hasar gördüğü gibi Yunanistan'ın bağımsızlığa giden yolu açıldı. Mısır'da Mehmet Ali Paşa bu olaydan sonra başına buyruk hareket etmeye devam etti.

Aynı tarihte Cezayir’de Fransa’dan alacaklarını tahsil edemeyen Bekri ailesi, Fransa’dan alacaklarını Cezayir Dayısından istedi. Fransız Konsolosluğu ve Bekri ailesinin aralarında anlaşarak kendisinden para sızdırılmak istendikleri şüphesi Dayıyı öfkeliendirdi. Dayının Fransızlardan kuşkulanasının nedeni, Fransa’nın Cezayir’deki ticaret istasyonlarından ikisini güçlendiriyor olmasıydı². Dayının tartışma sırasında eline geçen sinekliği konsolosun suratına birkaç defa vurması ilişkileri iyiden iyiye gerdi. Dayı kendisinden istenen, özür yerine geçecek bir top atışını reddettiği gibi Fransız ticaret gemilerini engellemeye girişti. Sonuçta Fransa Cezayir limanını ablukaya aldı. Akdeniz’i kullanan Marsilyalı tüccarlar ödemek zorunda kaldıkları vergilerden kurtulmak ve Akdeniz’de daha rahat dolaşabilmek için X. Charles’ı Cezayir limanının alınmasını uzun süredir istiyordu. 1827’den itibaren yaşanan olaylar gösteriyordu ki Cezayir’e bir sefer yapılması ülkede herkesin yararınaydı. Ülke içinde sorunlarla uğraşan hükümet için ordunun dikkatinin başka yöne çekilmesinin yararına olacağını düşünüyordu. Ülke içinde yaşanan olumsuz havayı dağıtmak isteyen Fransa Kralı’na halkın dikkatini başka yöne çekmesi için Cezayir iyi bir bahaneydi. X. Charles, Papalıktan ve din adamlarından bu isteği gerçekleştirmek için istediği yardımı aldı. Cezayir seferiyle kazanılacak hayali bir zenginlik vaadi ve inançlarının Müslüman topraklara yayılması birçokları için yeterli bir nedendi. Kral X. Charles’ın ordusu 1830’da büyük bir kalabalıkla papazların katıldığı dualar eşliğinde Marsilya Limanı’ndan hareket etti. Cezayir Limanı açıklarına ulaştıktan sonra yaptığı saldırı sonucu şehrin düşmesi umduğundan kolay oldu. Saldırı karşısında Cezayir Valisi Ahmet Bey’in Padişah’tan istediği yardım ulaşmadığından şehrin savunmasına uzun süre direnemedi. İşgal bir süre Cezayir şehri ve çevresiyle sınırlı tutuldu. Kısa bir süre sonra Kral tahtını kaybetti. Yeni yönetim Cezayir konusunda uzun süre kararsız davrandı. Maden ve Kömür şirketi sahibi aileden gelen M. de Piyerimholf’a göre Restorasyon yönetimi, Cezayir’de bir sömürge yönetimi kurmakta isteksizdi. Önceki yönetimin içerde ve dışarıda meydana gelen zorluklar karşısında halkın ve ordunun dikkatini başka yöne çekmek için bıraktığı mirası konusunda kararlı bir tutum sergileyemiyordu. Ordu ve birkaç bin kişinin oluşturduğu kalabalık ile yapılan sefere rağmen, yerleşme konusunda gidenlerin isteksizliği karşısında, Marsilya’ya geri dönecek insanlara bedava yolculuğu yasaklamanın dışında, Savaş Bakanlığı Konseyi önemli bir girişimde bulunmadı³. General Gerard’a göre, fetih, Fransa’da ve aynı zamanda Avrupa’da kamu düzenini sağlamak adına bir zorunluluk sonucu yapılmıştı. Ülkedeki nüfusun fazlasının bertaraf edilmesi, üretim için gerekli olan ürünlerin sağlanması konusunda bir çözüm aranıyordu,⁴ görüşünde olanlar için

2 Abulafia; a.g.e., s. 602.

3 Charles Henri, Favrod; le F.L.N. et l’Algérie, Editions Plon, Paris, 1962, s.10.

4 Favrod, s.11.

Cezayir seferi gerekiyordu. Üstelik sefer yapılması için ortam elverişliydi. Osmanlı donanması zayıflatılmıştı ve Rusya'nın ile İngiltere'nin başka bölgelerde Osmanlı toprakları ile ilgili hesapları olduğundan, Fransa'nın Cezayir'e girişeceği bir saldırı onların tepkisini çekmeyecekti. Rakipleri Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de başka hesaplar peşinde iken Cezayir Fransa için bir fırsattı. Cezayir'in işgali, salt toprak sahibi olmak için değil, Batı Akdeniz'de söz sahibi olmanın bir yoluydu ve şartlar lehine gelişmişti. Gittikçe zayıflayan Osmanlı'nın durumu bir "Doğu Sorunu"na dönüşüyordu. Büyük devlet olarak Fransa, bu soruna ilgisiz kalamazdı. Cezayir Afrika'ya açılan önemli bir Akdeniz kapısıydı.

Cezayir'de Osmanlı idaresinin kurulmasına gelince, Osmalı tebaasından olan Hızır ve Ooruç Reis adında iki kardeşin İspanyol saldırılarına karşı bölgede yaşayan yerel güçlerle yaptığı işbirliğinden sonra, bölgedeki konumlarını pekiştirmek için Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'e başvururdular. İmparatorluğun Akdeniz'deki gücünü büyüteceğini gören Padişah, kardeşlerden Hızır Reis'e (Barbaros Hayrettin Paşa) emirlik beratı vererek Anadolu'dan ihtiyacı kadar asker toplamasına izin verdi. Barbaros Hayrettin Paşa 1519 yılından itibaren hem İmparatorluğun emiri oldu, hem de dönemin en güçlü devletinden biri olan Osmanlı'nın gücünü arkasına alarak, Akdeniz'de güçlü bir donanma kurmak için harekete geçti. 1529 yılında Cezayir şehri ve civarını hâkimiyeti altına alan Hayrettin Paşa, Andre Dorya komutasındaki İspanyol donanmasını yenilgiye uğrattığında, Kanuni Sultan Süleyman'dan "beylerbeyliği" ve Cezayir Emirliği" beratını aldı. Daha sonra Padişah onu donanmanın başına getirerek "Kaptan- Deryalık" ünvanı verdi⁵. Bu başarılar Hayrettin Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin en önemli denizcilerinden biri haline getirirken, Osmanlılar Akdeniz'in hâkimi oldu. Hayrettin Paşa'nın Anadolu'dan götürdüğü askerler oraya yerleşerek, yaptıkları evliliklerin sonunda "kuloğulları" adı verilen Cezayir halkı arasında bir Arap-Türk neslinden gelen topluluk meydana getirdiler. 1533 yılından itibaren Merkezi Cezayir şehri olmak üzere, buraya bağlı, Titteri, Batı, Doğu Beylikleri olmak üzere merkezle birlikte dört vilayetten oluşan bir yönetim şekli kuruldu. Merkezde oruran Bey'in atadığı diğer beylerin görevi vergi toplamak ve güvenliği sağlamaktı. Yereli dışlamayan Osmanlı Osmanlı'nın yönetim anlayışına uygun bir yapı Cezayir'de kurulmuş oldu. Beylikler kendi içinde kaidlerin yönettiği vatan adı verilen birimlere ayrıldı. Vatanları yöneten kaidler genellikle kuloğulları arasından seçilir, şeyhlerin onayı ile atanırdı⁶.

5 Ercüment, Kuran; *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1957, s. 4.

6 Luis, Rin; *la Rayaume Alger sous le Dey*, Cilt: VII, Editions R.A., Paris, 1897, s. 123. Aziz Şamil, İlter; *Şimali Afrikalı Türkler*, Cilt I, Gazete Matbaa, Kütüphane Yayınları, 1936, s. 61.

Yaklaşık dört asır Osmanlı egemenliğinde kalan Cezayir'in yönetimiyle ilgili en yetkili Bey'in merkezden atanma biçimi ve atanan kişilerin görev süreleri konusunda değişik uygulamalar yapılmıştır. Cezayir'i 1533 yılından 1587'ye kadar bizzat padişah tarafından atanan Beylerbeyi yönetti. 1587-1556 yılları arasında Beylerbeyliği yerine atanan valilere Paşa unvanı verildi. Bu dönemde bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlayan paşaların yetkileri kısıtlanarak, bölge üç paşalığa ayrıldı. Atanan paşalara yeniçerilerin itirazı, toplanan verginin miktarına halktan gelen itirazlar, paşaların zenginleşme hırsı gibi nedenlerle görev süreleri üç yıl ile sınırlandırıldı. Garp Ocağı'nın güvenliğinin sağlanmasında önemi büyük olan yeniçerilerin başına buyruk tutumları paşalarla olan anlaşmazlıkları ve sadece cebini doldurmayı düşünen yöneticiler bölgeden güvenliğini tehlikeye atıyordu. Osmanlı Devleti'nde başlayan ekonomik ve askerî çözümlerin yansması buralarda da hissediliyordu. Ocağa atanan valiye itiraz etmeye başlayan yeniçeriler, paşaları kendileri belirleyerek, padişaha onaylatıyorlardı. Bölgenin yönetimini üçe ayrılarak Fransız işgaline kadar Dayılar tarafından yönetildi. Devlet-i Aliye'nin onayını almadan diğer devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları ve bu anlaşmalardan doğan itilaflar, bölgede ticarî deniz taşımacılığının önem kazandığı dönemde Osmanlı donanmasının Akdeniz'de gittikçe zayıflaması Cezayir ve çevresini güçlü ülkelerin hedefi haline getirdi. Bu gelişmelere bağlı olarak, daha 18. Yüzyılın başında Fransız tüccarlarının ve askerî çevrelerinin ilgisi buraya yöneldi. Gittikçe olgunlaşan Cezayir'i işgal etme planları 1830 yılında gerçekleşmiş oldu.

Osmanlı Devleti'nin Cezayir'de uyguladığı ekonomik ve sosyal anlayışa baktığımızda ise başka bir gerçeklikle karşılaşırız. Ekonominin temelini oluşturan tarım, hayvancılık halkın geçim kaynağıydı. Halk elde ettiği gelirin bir kısmını vergi olarak ödemek zorundaydı. Arazilerin mülkiyeti aşirete ait olmasına rağmen, aileler toprağı kendileri için ekiyordu. Uzun süreli kuraklık dönemlerinde halk ile vergi toplayan mahzan aşiretleri arasında ödenemeyen vergilerden dolayı huzursuzluklar çıkıyordu. Devlet kabilelerin iç işlerine karışmaz, camilerde hutbeler halife adına okundüğundan halkın halifenin şahsında Osmanlı Devleti'ne saygıya dayanan sembolik bir bağı oluşmuştu. Toplanan vergilerden ve ticaretten elde edilen gelirden devlete gönderilen hediye ve vergiler, daha sonra gönderilmediği gibi, yönetici kesimin ve yeniçerilere dağıtılan ulufelerin artması üzerine halktan garame adıyla ek vergiler toplanmaya başlandı. Artan vergilerden bunalan halk arasında devlete karşı oluşan huzursuzlukları Fransız işgali unutturdu. Osmanlı Devleti'nin doğrudan müdahalesinin olmadığı Cezayir'de halk Beylerin görevlendirdiği vergi toplayan aşiretler ve onların uyguladığı otoriteyle yönetildi. Dışarıdan gelecek saldırılara karşı yeniçeriler aracılığıyla oluşturulan askerî güç, zaman zaman Garp Ocağı'nın istikrarını tehlikeye atmasına rağmen, onlar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını merkezden atanan dayının otoritesi altında kalarak gösterdiler.

1. BÖLÜM

CEZAYİR'DE YAŞAYAN HALKLAR

1. ARAPLAR VE BERBERİLER

Arap ve İslam orduları dokuzuncu asırdan itibaren Kuzey Afrika'da yayılarak, burada siyasi hâkimiyeti ele geçirdikten sonra ekonomik ve sosyal bir üstünlük elde etmiştir. Bölgenin yerli halkı olan Berberiler, Arap yönetiminin din adamlarından oluşan ulemalar aracılığıyla Arap egemenliğini benimsetmeye çalıştılar. Bu çalışmalar uzun dönemde sonuç verdi. Halk inanç ve saygı çerçevesinde İslamiyet'i kabul ettiler⁷. İki halk arasındaki bağ inanç ve kardeşlik çerçevesinde kurularak gelişti. Berberiler o tarihten itibaren Arap egemenliğinden bağımsız bir yönetim kuramadılar. Bölgede Araplar ve Berberiler iç içe yaşadılar. Berberiler için kullanılan Kabylies sözcüğü savaşçı anlamında kullanıldı. Dağlık kesimlerde oturanlara Kabylies, köy ve kasabalarda oturanlara Berberî dendi. Kabylies sözcüğünün kullanılması, Bougies bölgesindeki göçebe aşiretlere Arapça çoğul "kabail" sözcüğünden türetildiği varsayılmaktadır. Toucquoville ise, Fransız medeniyetinin dışında Atlas Dağlarında oturanlara Kabylies dendiğini belirtir. 1850'den sonra Fransız ordusu bölgede işgalini genişleterek, Araplarla Berberilerin arasındaki farklılıkları derinleştirmek için yörede yaşayanları Kabyles olarak adlandırmıştır⁸. Berberiler nüfus olarak Cezayir'in çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Ülkenin kuzeyinde Büyük Kabyles olarak adlandırılan Djurdjura, merkezde Bejairia, Setif, güneydoğuda Konstantin ve Aures, Atlas dağlarında, Sahra Bölgesinde en güneyde M'zab ve Hoggar'da yaşamaktadırlar. Günümüzde Berberiler, Araplarla birlikte Cezayir halkını oluştururlar⁹.

7 Yasin, Tassadit; *Créer et Transmettre Chez les Berberes*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris 2010, s.173.

8 Patricia, M. Lorcin; *Kabyles, Arap, Français Identités Coloniales*, Edition Pulim Presse Universitaires Le Limoge, Limoge, s. 38-43.

9 Yacine Derradj, Valery Debov, Dalila Smaali Dekbouk, Yasmina Cerrad BenCherfa; *Les Français en Algérie Lexique et Dynamique des Langues*, Ambroise, Queffélec; "Les Fondements de la Situation Actuelle", Editions Duculot AUF Hachette, Paris 2002, s.23-31.

Fas'ın kırsal kesiminden gelen Murabıtlarla Atlas dağlarında yaşayan Berberiler, bölgeye gelen Araplarla inanç çerçevesinde bir bütünlük oluşturarak Fas, Cezayir ve Tunus çevresinde Muhavvitler 1130-1260 yılları arasında hüküm sürdüler¹⁰. Bölgenin Araplaşması nüfus çokluğundan ziyade, hâkimiyet kuran Arapların yayışları yüksek kültür olarak benimsenmiş, devlet ve yüksek kültürün dili olarak konuşulmuştur.

2. YAHUDİLER

Cezayir'de Yahudiler Müslümanlar gibi yerli halklardan biri olmasına rağmen sayıları tarih boyunca Müslümanlara göre daha az olmuştur. Osmanlı yönetiminin tebaası olarak yaşamlarını sürdürmüşler, özellikle ticaretle meşgul olmuşlardır. Cezayir Garp Ocağı'nın önde gelen tüccarları Yahudilerden olmuştur. Osmanlıların son döneminde Duran, Bacri, Busnaş gibi tüccar aileler Cezayir-Fransa ticaretinde söz sahibi olmuşlardır. 1827 yılında Fransız Konsolosu ile Cezayir Dayısı arasında alacakların ödenmesi konusunda meydana gelen münakaşanın nedeni belirtildiği gibi Fransa'nın tüccarlar borcunu ödememesi ve borcu Cezayir Dayısının ödemesini istemesiydi. Fakat Fransızlar Cezayir'i işgale kalkıştıklarında, tepkileri Müslümanlarla aynı şiddette olmadı. Onlar işgale karşı Müslümanların gösterdiği direnci göstermediler. İşgalden sonra Yahudilerin bir kıyım uğramayacağı konusunda General Bourmont'dan garanti aldıktan sonra, ordunun Cezayir topraklarında ilerlemesi ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda misafirperver davrandılar¹¹. Fransız Ordusunun ilerlemesini kolaylaştıracak rehberlik ve tercümanlık hizmetinde bulundukları gibi, 1832'den itibaren Müslümanların emiri olarak Fransa'ya karşı savaşan Abdulkadir ile Fransız Ordusu arasında zaman zaman aracılık yaptılar. Zamanla Yahudilerin Fransızlara karşı dostane tutumu Müslümanlar ile aralarında gerginliklere ve çatışmalara sebep oldu. Örneğin Emir Abdulkadir Mascara şehrini Fransızlara terk etmeden önce Müslümanların Yahudi nüfusunu kırıma uğrattığı öne sürülür. Fransız ordusunun kıyımdan sağ kalanları Mostagnem ve Oran'a yerleştirdiği belirtilerek, James de Rothschild gibi zengin Yahudiler bu topluluğa Avrupadan yardım gönderdi. Fransız yönetimi ve Avrupadan getirerek yerleştirdiği kolonlar Yahudileri Müslümanlardan ayırmak için Yahudi yerliler olarak adlandırdılar. İdarenin ayrımcı anlayışını ortadan kaldırmayı ya da hafifletmeyi isteyen topluluğun ile gelenleri, Yahudileri mevcut yönetime uyum sağlayacakları tedbirleri aldılar.

10 Albert, Hourani; *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Aladoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 15.

11 Sandrine Adass; "Juifs d'Algérie Texte de Salle", Musée d'Art et Histoire du Judaïsme Algérie, Exposition Paris 23 Septembre 2012- 27 Janvier 2013.